

Új kommunikáció – új gondolkodás?

2001 a ‚Nyelvek éve‘ Európában. Ennek nyitó eseményeként a Fulbright Bizottság és az Egyesült Államok nagykövetsége ‚A nyelvek kultúrája Magyarországon‘ elnevezéssel januárban, Budapesten szimpóziumot szervezett, melyet remélhetőleg számos hasonló követ, a nyelvi reflexió erősödését szolgálандó.

Az a kérdés, hogy az új csillogó-villogó eszközök, melyek megkönnyítik életünket s ugyanakkor számos dologban – például időmérlegünkben – kiszolgáltatottá tesznek bennünket, vajon megváltoztatják-e gondolkodásunkat, egy tágabb kérdéskörbe illeszkedik: egyáltalán vannak-e alapvető változatai az emberi gondolkodásnak, vagy az egynemű. Sok érv szól amellett, hogy a gondolkodást a belső világ, a lélektan tekintetében egyneműnek tartjuk, elismerve a variánsokat, de ezeket úgy kezelve, mint a közös emberi erőforrásokkal való gazdálkodás ökonomikus változatait. Erőforrásaink egyetemesek, miként az emberi faj is egységes, de ettől még óriási eltérések vannak abban – s itt egy szélső példát veszek –, hogy mennyi időt töltünk például különböző kultúrákban, a mi kultúránktól különböző korokban, ismétlődő mozgásokkal éber életünk során, szemben a nem repetitív, a helyzethez alkalmazkodó mozgásokkal.

A humboldti kérdéseket vetjük újra fel, de másként. Ezért is releváns a ‚Nyelvek éve‘-ben a kommunikáció eszközeiről is gondolkodni. Az egyik visszatérő kérdés ugyanis az, hogy vajon a nyelv a humboldti eszmének megfelelő belső, szinte intim valóság, vagy pedig a kommunikáció közege. Megmarad persze a klasszikus kérdés is a globalizáció vitája mögött (az ember határozza-e meg a kultúrát, vagy a kultúra s ezen belül a nyelv az embert), mégis elhangzik az új gond és gondolat is: vajon az új eszközök s a nekik megfelelően közlési módozatok megváltoztatják-e a gondolkodást.

Alapvető kérdések

Az Új Kommunikáció sokféle elemzésének áttekintése helyett néhány alapvető kérdést állítanék előtérbe, melyek a konkrét kommunikációs lelkesedéseken túl is alapvető érdekességűek.

Külső és belső

Minden emberképet lehet abból a szempontból is tekinteni, hogy az emberi gondolkodás újító erejét, a gondolatok forrását és a gondolati rend forrását hova helyezi el. Ma is velünk él kétféle emberkép e tekintetben.

Az egyik a klasszikus társadalomtudományi felfogás, amely a gondolkodás, a gondolatok és az Én keletkezését centripetálisan képzei el. A gondolati rend forrása a „külső felfogás” szerint a tényleges kommunikáció. Az Én-tudat, világunk belső kartézianus színpada és a gondolatmenet rendezettség is a nyelv használatából, a közlésből származik. A tényleges beszédből lesz magunk számára szóló belső beszéd, s ezzel önszabályozás és logika – mint *Vigotszkij* hagyománya hirdeti –, a társas Én pedig mint az Én-fogalom magja az interakciókból ered – ahogyan *G. H. Mead* és követői mondják –, a Másik leképezéséből. Vagyis a kommunikáció elsődleges ebben a felfogásban a gyermeki gondolkodás kibontakozására nézve, de elsődleges az emberi gondolkodásmódok

történeti keletkezésében is: kommunikációs forradalmak hozták volna létre az egyáltalában vett emberi gondolkodást, s az írással annak egy különleges formáját, a platóni típusú gondolkodást, az ember felé irányított gondolatok világaival, mint erről *Nyíri Kristóf* oly sok helyen adott filozófiatörténeti és művelődésfilozófiai áttekintést (1)

A belső kiindulású, centrifugális felfogás viszont minden forrásának az emberi belső erők kibontakozását tartja. Mentális platonizmust hirdet. Ennek határozott formája ma a *Leibniz*ig visszamenő „Gondolat Nyelve”- koncepció, amely a külső, a valóságos természetes nyelv mögött egy annak érvényesülését biztosító belső logikai kalkulust képzel el *Jerry Fodor* felfogásában. Az Én keletkezését illetően egy intim, belső selfből indul ki, amely a testvázlatra támaszkodik. Ami a gyermek kibontakozását illeti, ebben a belső Énben elsődleges a reprezentáció. A gondolatok világa megelőzi a közlést, s az emberi gondolkodásmódok keletkezésében is a reprezentációs forradalmak adják a kiindulópontot, a gondolat változása eredményezi a közölhető változása révén a közlés változását.

Igazából a mai elektronikus kommunikációs változások a kétféle arculatot szemünk előtt választják szét használók és alkotók szerint. A használókat tekintve az E-közlés a centripetális gondolkodás sikerét mutatja: beletanulunk az új közlésekbe s ettől változik gondolkodásunk. A kommunikáció irányítja, s változása meg is változtatja az emberi gondolkodást. Az új kommunikációs felületek hatására leszünk például, mint oly sokat hangsúlyozzák, kevésbé lineárisak, követünk képibb logikát s ismerjük fel annak törvényeit. (2)

Ugyanakkor az E-közlés kereteinek megteremtőit illetően nem ez a helyzet. A teremtknél a hangsúly az új reprezentációk megalkotásán van, s nem a közlésen. Ez igaz mind a technika apró részleteiben, mind az alapvető új rendszerek (felhasználói felületek) kialakításában. Éppen a gondolkodási módokból való kiindulás teszi majd lehetővé a használók számára a kommunikációs megújulást. Ez az aszimmetria tehát nemcsak a szociológusok és kultúrkritikusok zajos megfogalmazásaiban létezik (az új közegek rejtett tartalmakat hordoznak s életmódok rabjává tesznek), hanem a megismerési építkezés csendesebb szintjén is. S ezzel a címben felvetett kérdésre is kettős a válaszuk: a kommunikáció legtöbbször alakítja a gondolkodást, de a gyors technológiai változás még világosabbá teszi a másik folyamat meglétét is: leképezési rendszereinket is át tudjuk alakítani.

Kezdeményezés és passzivitás

Mindez közvetlenül érinti azt a kérdést, vajon mennyire vagyunk aktívak az új közlési közegek világában? Nehéz ebben dönteni. Egyik oldalon mint használók a fejlesztőkhöz képest passzívak vagyunk: készen kapjuk a kereteket. De hisz ez a helyzet a természetes nyelvvel is! Tehát nem is olyan új ez a megosztás. Ugyanakkor számos dologban kezdeményezünk: maga a hálózati keresés is például igazi aktív, kezdeményező folyamat, szembeállítva a hagyományos könyvtári kiszolgáláskor tanúsított passzivitással, sőt ugyanazon a közegen, a képernyő világán belül maradván is, egész skálája van a kezdeményező és a passzív folyamatoknak.

A kutatók, hogy a saját kisebbségemet vegyem példának, az elektronikus levelek világában – mely sokszor passzívnak látszik, éppen mert képes bekapcsolódni gyermeki kötődési köreinkbe – a hagyományos levelezéshez képest jóval könnyebb, lényegében mind anyagilag, mind emberileg „ingyenes” kapcsolati lehetőségeket találnak meg. Az elektronikus levelezés azután új tudományos közösségek kialakulását teszi lehetővé, amelyekben például a nyelv fontos új virtuális helyképző tényező. Ez a virtuális lovaglás azonban valóban felveti a fantázia uralta architektúra veszélyét, annak veszélyét, hogy sosem nővünk fel, hogy elektronikus *Don Quijoték* világa jön létre.

Az elvont világ és a való ember: Don Quijote a mai világban

Pozitív jelmondatként sokszor megfogalmazódik az új közlési eszközök kapcsán, hogy azok a szabadságot ígérő virtualitást állítják előtérbe. A virtuális világ újabb dimenziójú

belső és külső utakat teremt, ennyiben a szabadság ígérete: olyan „helyekre” és könyvtárakba jutunk el, ahova másképpen nemcsak módunk nincsen, hanem időnk sem lenne.

Ez a szabadság a pozitív oldal: megjelenik a vásárlástól kezdve az utazások szervezéséig sok mindenütt, s persze megjelenik a kutatás világában is. De már a multimédiát fogyasztó gyermekkel kapcsolatos félelmek is előtérbe helyezik a másik oldalt: a realitáskontroll elvesztésének fenyegetését. Don Quijote problémája ez, hiszen a nemes lovag már a könyvnyomtatás korai korszakában attól szenved, hogy az akkori virtualitás áldozata. A probléma ismerős saját serdülőkorunkból is, amikor a néhány évnyi könyvekhez menekülés után olyannyira szerettünk volna a valós helyről elmenekülni, igazi utazásokat tenni és igazi barátok és igazi lányok felé fordulni.

A gond nem új tehát, új azonban, hogy az átalakult világban a másodlagos információk, a virtualitások aránya megnő, s számos életút van, amelyen a virtualitás válik a realitássá. Az új közlési világ megváltoztatja életmódunkat s ezzel ha nem is indítékaink rendszerét, azok viszonylagos súlyát. Függővé válunk készülékeinktől, s ugyanakkor talán nemcsak a múlt iránti nosztalgia és a lemaradás megideologizálása miatt ki akar majd törni az ember új Don Quijote-ségéből a tárgyak, a természet, a teljes élmény felé. Ebben különleges érdekessége van az időnek.

Érzelmi idő: az időgazdálkodás kérdése.

Az új közlési rendszerek világának technológiai jelszava az állandó elérhetőség. Kézenfekvő szociológiai téma, hogy hogyan vezet ez munka és magánélet összemosisodásához, illetve új típusú interakciós elidegenedésekhez, ahol a rendszerben részvétel miatt állandóan nyitottnak kell lennünk, de legszívesebben mindent kikapcsolnánk. Akkor viszont a magunk szemében is nem létezővé válunk. A pszichológiai, a gondolkodásmódot érintő kérdés egyszerű: nem kell-e a személyiség visszanyerése érdekében éppen magunknak újraszabályoznunk kommunikációs mintáinkat és újragondolnunk, hogy mivel mennyi időt töltünk. Egyszerű példája ennek az, hogy mennyi energiánk megy el a frissülő tudáselemek megszerzésére és birtokba vételére (keresésre, másolásra) és mennyi a használatára. Nincs megoldás, de van intellektuális feladat s van társadalmi gond, amely már a gondolkodás szerveződésével is kapcsolatos.

Az architektúrák

Architektúrán a mi zsargonunkban a megismerés viszonylag állandó rendszereit értjük. Olyan kereteket, melyek szerint az észlelés megelőzi a nyelvi szemantika feldolgozását, az emlékezetnek több eltérő szerveződésű rendszere van, s így tovább. A relativizmus humboldti kérdése ebből a szempontból úgy is megfogalmazható, hogy vajon a közlési keretek alakítják-e az architektúrát? A pszichológusok és az antropológusok régi kérdése s ma már tézise például, hogy az írás valóban megváltoztatta az emberi gondolkodás architektúráját. (3) A neuropszichológiai szerveződés, a kommunikáció világa és az emlékezeti ökonómia egyaránt helyet kap az írásbeliség megjelenésének értelmezésében: az írással megjelennek a külső tudáshordozók és ezzel az objektívnek tekintett tudás eszméje is. Testen belüli és testen kívüli emlékezeti rendszerek közötti kölcsönhatásra építő gondolkodásmód alakul ki, mely mindmáig sajátunk, amikor például az oktatásban is a külső és belső könyvtárak munkamegosztására építünk.

A mai kérdés ennek alapján, hogy a hálózati információhordozók hordozta sokat hangsúlyozott demokratikus, de szortírozatlan tudás is új architektúrához vezet-e? Van néhány mozzanat, amely arra mutat, hogy valóban új architektúrális elrendezések is létrejönnek, illetve kezdettől meglévőket jobban tudunk elemezni. Felsorolom csak őket, hogy világos legyen, mivel fog küzdeni a lélektan egy része a következő évtizedben.

Tudás és készség viszonya.

Újra kell gondolnunk, milyen is az emberi műveltségben az explicit tudások szerepe. Mekkora tudást kell közvetlenül a használóhoz mint önjáró lexikonhoz juttatnunk? A készségek súlya megnövekszik a keresett tartalmakhoz képest akkor, amikor már nemcsak „szent könyvek” a tudás tárházai: fölös tudásokat nem kell megtanulnunk. Ekkor azonban, ha a készséget emeljük piedesztálra, min működjenek maguk a készségek? Egyszerre lélektani és pedagógiai kérdések ezek, melyek a progresszív és konzervatív tantervek évszázados vitájának adnak új lendületet azzal, hogy az új kommunikáció egyben kulcs a tudástárakhoz, mások szerint viszont elfordít a kánonoktól.

A kép újra témává válik, s megteremtődik bölcsész respektusa. Ezzel a pszichológus régi kérdése, kiegészítő, nem létező vagy alapvető-e a képi tudás, az új technológia miatt még megkerülhetlenebbé válik.

Tanítási eljárások.

Az egész életen át tartó tanulás nemcsak munkaerő-politikai és szociális kérdés. (A tágabb vonatkozások egy részére lásd az (1) jegyzetpontban említett kötetet.) Az ember az állatvilágban egyedülálló tanító lény. Ennek hagyományos szervező kerete a vertikális, nemzedékek közötti információ-átadás túlsúlya, egy viszonylag stabil környezetben. Együtt jár ezzel, hogy a készségformálás s a mi könyves kultúránkban az explicit tudások átadása meghatározott korai életszakaszokra összpontosul még a várható életkor megnövekedése mellett is. A gyorsabban változó környezet, a növekvő életkor és az új kommunikációs minták révén nemcsak az élethosszig tanulás jelenik meg, hanem a tanítás oldalirányú, horizontális is, nemcsak gyermekeink rossz szokásaiban, hanem az egyetemisták információs integrációjában is megjelenik, s vele együtt az ellenirányú vertikális tanítás is felbukkan (gyerekeinktől s diákjainktól már nemcsak slágereket tanulunk). Ezzel a tanulás és tanítás újra több feszültséget és örömet is jelent. Valójában a társadalom nincsen felkészülve erre, bizonyos örök továbbképzős és sokoldalú szupervíziós foglalkozási csoportjai viszont igen. Sokat tanulhatunk tőlük.

Elbeszélő és elméleti gondolkodásmódok.

Történetek és kategorizációk örök kettőségéről beszélnek a mai progresszív pszichológiák Jerome Bruner nyomán (4), amihez hozzátehetnénk persze a társalgási üzemmódot. Az új kommunikációval foglalkozók fontos feladata, hogy kapcsolatot keressenek ezzel az antropológiai felfogással, melynek lényege az antropomorf elbeszélő és a személytelenítő, osztályozó gondolkodásmódok kontextusfüggő változása. A másodlagos szóbeliség elmélete (vö.: Nyíri munkái) és a kommunikációs technológia visszaszemélyesítése a kapcsolati hálózatok építése során arra utal, hogy miközben az új közlési módok örök emberi és embertudományi kérdéseket vetnek fel, ezt nem egyszerűen új módon teszik. Közös emberi lehetőségeinket használva építenek a kognitív ökológia révén nagyon eltérő belső világot. A tudomány feladata annak világos elemzése, hogy milyen egyetemes mozzanatokról van itt szó. Ennek felismeréséhez kell a tudományos nyelvek közti nagyobb átbeszélés és közlési tolerancia, pontosan az, amire maguk az új eszközök rendeltetnek.

Jegyzet

(1) *A hagyomány filozófiája*. T-Twins, Bp, 1992.; *Globális társadalom, helyi kultúra*. In: *Az információs társadalom*. MTA, Bp, 2000.

(2) NYÍRI J. K.: *The picture theory of reason*. <http://www.uniworld.hu/nyiri/krb200/tlk.htm>

(3) *Az egész kérdés áttekintésére* lásd NYÍRI Kristóf és SZÉCSI Gábor (szerk): *Szóbeliség és írásbeliség*. Áron, Bp, 1998. DONALD, Melvin: *Origins of the modern mind*. Harvard University Press, Cambridge, 1991.

(4) *The culture of education*. Harvard University Press, Cambridge, 1996.